

Veřejné hodiny v Praze

HANA SVATOŠOVÁ

Archiv hlavního města Prahy

„K nejkrásnějším a nejužitečnějším vynálezům, které kdy lidstvo učinilo, náležejí **časoměry** nebo **hodiny**, tedy stroje, kterými den dělíme na určité úseky, abychom tak uspořádali všechny své záležitosti. Jaký zmatek a nepořádek by byl ve všech našich činnostech, kdyby neexistovaly hodiny.“¹ Johann Heinrich von Poppe taktó uvozuje pasáž věnovanou hodinám ve své encyklopedii vynálezů z roku 1837. Nadšení německého matematika a technologa, profesora na univerzitě v Tübingenu a popularizátora dějin techniky pro hodiny není překvapivé. Sám byl hodinář a autor dějin hodinářství.² Zároveň byl svědkem toho, jak nastupující průmyslová revoluce se svými převratnými změnami v oblasti výroby, dopravy, technologií a komunikace začala měnit vnímání a využívání času tehdejší společností, především městskou. Čas se stal hodnotou, kterou bylo možno zpeněžit – dodnes často používanou větu, že čas jsou peníze, napsal Benjamin Franklin již v roce 1748 –, a dochvilnost přestala být vlastností jen králů. Po staletí téměř neměnné členění dne podle přirozeného slunečního rytmu a lokálních hodin či zvonů začalo procházet proměnou, rozvíjející se poštovní a železniční doprava stejně jako telegraf začaly klast nároky na přesnost a na nadregionální sjednocování času. V odborných textech popisujících

¹ „Eine der schönsten und nützlichsten Erfindungen, welche die Menschen je gemacht haben, sind die **Zeitmesser** oder **Uhren**, nämlich die Maschinen, womit wir den Tag in gewisse Räume theilen, um dadurch alle unsere Geschäfte zu ordnen. Welche Verwirrung und Unordnung würde in allen unseren Beschäftigungen seyn, wenn keine Uhren existierten.“ JOHANN HEINRICH MORITZ VON POPPE, *Geschichte aller Erfindungen und Entdeckungen im Gewerbe, Künste und Wissenschaften von der frühesten Zeit bis auf unsere Tage*, Stuttgart 1837, s. 276.

² K Poppemu (1776–1854) viz např. heslo in *Allgemeine Deutsche Biographie* 26, 1888, dostupné online: https://www.deutsche-biographie.de/sfz3103.html#adbcontent_literatur [2018-08-01], nebo nekrolog dostupný na https://archive.org/stream/jstor-40734755/40734755_djvu.txt [2018-08-01].

celý tento proces se setkáváme s termíny „industrializace prostoru“ a „industrializace času“.³ Hodinám pak je přisouzena pozice nástroje koordinace a synchronizace moderního industriálního věku.⁴

Nemalá role v tomto vývoji připadla veřejným hodinám, tedy hodinám umístěným na viditelném místě veřejného prostoru, sloužícím všem, kteří na ně dohlédli. Jejich historie dalece předchází dobu industriální. Nejstarší veřejné hodiny byly nejspíše hodiny sluneční, s vynálezem mechanických hodin na konci 13. století se pak začaly Evropou šířit hodiny věžní a orloje, české země nevyjímaje.⁵ Pojem veřejné hodiny údajně poprvé použil Petrarca v roce 1353, když popisoval inovace své doby.⁶ Pro městské prostředí středověku a raného novověku měly veřejné hodiny důležitý význam nejen praktický, ale i symbolický. Hodiny umístěné na věžích kostelů a o málo později též na objektech spojených výlučně s městskou samosprávou – radnicích, městských věžích a branách – ukazovaly čas platný na území konkrétního města. Městské hodiny, obvykle spojené se zvony, se staly jedním z nositelů komunální identity a nástrojem pro členění městského všedního dne (trhy, otevírací a zavírací doby, hodina pro školy, pracovní doba cechovních řemeslníků aj.).⁷ Podle Erharda Chvojky se městská identita a mentalita mohly reprezentovat skrze symbolický kapitál života podle hodin, který

³ Dějinám a proměnám vnímání času se věnuje řada publikací. Za všechny uvedme např. GERHARD DOHRN-VAN ROSSUM, *Die Geschichte der Stunde. Uhren und moderne Zeitordnung*, München 1992. – HANS LENZ, *Universalgeschichte der Zeit*, Wiesbaden 2005. – IGOR A. JENZEN (ed.), *Uhrzeiten. Die Geschichte der Uhr und ihres Gebrauches*, Frankfurt a. M. – Marburg 1989. – ERHARD CHVOJKA – ANDREAS SCHWARZ – KLAUS THIEN (edd.), *Zeit und Geschichte. Kulturgeschichtliche Perspektiven*, Wien – München 2002. – GERALD J. WHITROW, *Time in history. The evolution of our general awareness of time and temporal perspective*, Oxford 1988. V českém prostředí se tématu věnoval MILAN HLAVAČKA, *Superstroj 19. století a nová organizace času, prostoru a společnosti*, in: TAŤÁNA PETRASOVÁ – PAVLA MACHALÍKOVÁ (edd.), *Člověk a stroj v české kultuře 19. století*, Praha 2013, s. 117–130. – Idem, Fenomén času ve zrychlené době, in: DAGMAR BLÜMLOVÁ – JITKA RAUCHOVÁ et al., *Čas rychlých kol a křídel, aneb mezi Laurinem a Kašparem. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 2008, s. 7–19.

⁴ GERHARD ZWICKBRONNER, *Die Zeitordnung der industriellen Lebens- und Arbeitswelt*, in: *Alle Zeit der Welt. Von Uhren und anderen Zeitzeugen*, Mannheim 2002, s. 47.

⁵ Dějinám českého hodinářství se věnoval Stanislav Michal. Z jeho prací uvedme STANISLAV MICHAL, *Hodinářství a hodináři v českých zemích*, Praha 2002. – Idem, *Vývoj hodinářství v českých zemích*, Praha 1976. – STANISLAV MICHAL – IRENA LABOUTKOVÁ, *Katalog expozice měření času Národního technického muzea*, Praha 1997.

⁶ DOHRN-VAN ROSSUM (pozn. 3), s. 124.

⁷ Srov. ibidem, s. 185–216. – ERHARD CHVOJKA, *Das symbolische Kapital der Pünktlichkeit. Zur Repräsentation und Selbststilisierung städtischer Gesellschaften der Frühneuzeit als Horte hoher Moral und Zivilisation*, in: WILLIBALD KATZINGER (ed.), *Zeitbegriff. Zeitmessung und Zeitverständnis im städtischen Kontext*, Linz 2002, s. 65–79.

1. Bílá věž Soběslavova na Pražském hradě s hodinami, výřez mědirytu Jorise a Jacoba Hoefnagela *Palatinum Imperatorum Pragae*, kolem 1598

koordinovaly kompetentní městské elity a který zůstal zachován i v epoše industrializace.⁸

Některé metropole již mají historii svých veřejných hodin zpracovanou.⁹ Jinak je tomu v případě Prahy. Dějiny pražského hodinářství jsou částečně podány v pracích Stanislava Michala, nikoli však dějiny hodin veřejných kromě orloje. S výjimkou pražského orloje nebyly veřejné hodiny předmětem zájmu badatelů a bohužel ani zpracovatelů *Uměleckých památek Prahy*, kteří až na výjimky nevěnovali pozornost ani hodinám na pražských kostelech či zvonících. Z roztroušených údajů v literatuře a ikonografického materiálu lze částečně rekonstruovat přehled veřejných hodin v Praze v předindustriálním období: kromě orloje na Staroměstské radnici to byly hodiny na Pražském hradě (Bílá věž Soběslavova [obr. 1], jižní věž katedrály), renesanční hodiny na Novoměstské radnici a na novoměstských zvonících u sv. Jindřicha, sv. Petra a sv. Vojtěcha, spolu se stavbou byly zřízeny hodiny na Loretě, na věži malostranského kostela sv. Mikuláše, kostela sv. Jakuba na Starém Městě a zřejmě i na Hodiňové (nikoli Astronomické) věži Klementina. Na věži Staroměstské radnice

⁸ Ibidem, s. 66–67.

⁹ Např. PETER PAYER, *Die synchronisierte Stadt. Öffentliche Uhren und Zeitwahrnehmung, Wien 1850 bis heute*, Wien 2015. – GERHARD KÖNIG, *Uhren und Uhrmacherei in Berlin. Geschichte der Berliner Uhren und Uhrmacher 1450–1900*, Berlin 1988. – CHRIS DESANTIS, *Clocks of New York. An illustrated history*, Jefferson – London 2006.

byly hodiny instalovány teprve v roce 1787, poté, co se stala sídlem magistrátu spojené Prahy.¹⁰ Do té doby byl na věži – kromě orloje ve spodní části – jen zvon, ačkoli některé internetové odkazy píší o hodinách z roku 1402.¹¹ Vyjde-li z obrazových zdrojů, někdy mezi léty 1783 a 1825 byly zřízeny nové hodiny na věži Novoměstské radnice.¹² Konečně kolem roku 1822 se objevily ještě čtvery hodiny na Prašné bráně, údajně proto, aby byl chátrající bráně dán „*aspoň nějaký účel*“¹³ [obr. 2]. V soupisu pražských městských hodin, který v roce 1842 vypracoval městský stavební úřad, se kromě již zmíněných objevily ještě hodiny v Židovském Městě, na věži kostela sv. Štěpána, kostela sv. Jiljí a v trestnici (zřejmě se jednalo o hodiny na kostele sv. Václava na Zderaze, který byl součástí areálu). Péče o tyto hodiny byla rozdělena mezi členy pražského hodinářského cechu (Friedrich Kranner – šest věžních hodin, František Kuhn – svatopetrská zvonice), nečlena cechu Josefa Kosska, který se staral o hodiny v Astronomické věži Klementina, konventy minoritů (sv. Jakub) a dominikánů (sv. Jiljí), klášter kapucínů (Loreta), dvorního hodináře Rudolfa Dreschera (Hrad) a zaměstnance trestnice.¹⁴

Tento stav zůstal zachován hluboko do druhé poloviny 19. století. V úvodu popsané změny spojené s industrializací se Prahy příliš nedotýkaly. Tehdejší Praha ještě nebyla místem rodícího se průmyslu s jeho pozitivními i negativními dopady, ten vznikal především za hradbami. Nicméně, státní železnice si Prahu jako svůj cíl našla v roce 1845 a nelze pochybovat, že by na prvním pražském nádraží na Florenci nevisely nádražní hodiny. Stejně tak se věžní hodiny objevily na Ullmannově novostavbě nádražní budovy Dráhy císaře Františka Josefa z roku 1870, předchůdce dnešní budovy Hlavního nádraží. Pro navýšení počtu veřejných hodin v Praze však byly zásadním činitelem možnosti obecního rozpočtu a ty byly velmi omezené jak zdroji příjmů, tak faktem, že ve věcech finančních městská správa značně podléhala schválení nadřízenými orgány. Proto se péče o veřejné hodiny na dlouhou dobu zúžila vlastně jen na zaplacení péče o stroje a denní natahování věžních hodin, které byly v péči města, za pevně stanovený roční poplatek smluvním pražským hodinářům. Najít krytí na větší opravy hodin nebo přímo na zřízení nových hodinových strojů byl problém, který se v některých případech řešil veřejnou sbírkou. Nejznámějším příkladem je generální oprava staroměstského orloje v šedesátých letech 19. století, na kterou byli starostové Vaňka a Bělský nuceni

¹⁰ JOSEF TEIGE – JAN HERAIN, *Staroměstský rynek v Praze*, Praha 1908, s. 52.

¹¹ Např. <http://www.prahapamatky.cz/staromestska-radnice/>. – https://cs.wikipedia.org/wiki/Starom%C4%9Bstsk%C3%BD_orloj [2018-08-03] a mnoho dalších.

¹² Srov. Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), Sbirka grafiky, sign. G 169 a G 424.

¹³ VÁCLAV VOJTÍŠEK, *Prašná brána*, nedatovaný tištěný dvoulíst.

¹⁴ AMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I. (dále MHMP I.), Bauamt-Městský stavební úřad 1819–1863, neinvent., čj. 870/1842. Za vyhledání děkuji Petře Slámové.

2. Hodiny na Prašné bráně, pohled od Celetné ulice, oceloryt Vincence Morstadta a Václava Merklase
Der Pulverturm, Ansicht von Westen, 1852

vypsát sbírku.¹⁵ Subskrpční bylo zřejmě financováno i čtvero hodin na Prašné bráně.¹⁶ To se však zatím nepodařilo ani potvrdit, ani vyloučit. V publikovaných textech se totiž objevuje tvrzení, že tyto hodiny byly pořízeny na náklad soukromníka.¹⁷

I přes obtíže, které s sebou obecní hospodářství neslo, chtěla nastupující generace městských zastupitelů vyslá z voleb 1861 reprezentovat Prahu jako modernizující se město také prostřednictvím hodin. Současně s přestavbou orloje se rozhodli zřídit v orlojním přístavku novinku: dvoje protilehlé transparentní, tedy průsvitné hodiny se skleněným ciferníkem osvětleným zevnitř plynovým světlem, aby byly čitelné i v noci. Takové hodiny se objevily například ve Vídni v roce 1863,¹⁸ v Praze se o nich začalo jednat již koncem roku 1861.¹⁹ Spuštěny byly zároveň s obnoveným orlojem o půlnoci 31. prosince 1865 [obr. 3]. U Pražanů se setkaly s příznivým přijetím, můžeme-li soudit podle zprávy *Národních listů*,²⁰ a to přesto, že sklo nevydrželo žár plynových hořáků a popraskalo. Fakt, o kterém *Národní listy* pomlčely, si naopak nechala ujít *Bohemia*, která navíc zdůraznila, že transparentní hodiny ve Vídni jsou lépe viditelné.²¹ Průsvitné hodiny na radnici však nebyly první toho druhu v Praze. Z těžé zprávy *Bohemia* se dozvídáme, že již dříve si průsvitné hodiny pořídil na svém domě v Ovocné ulici (dnes 28. října) hodinář Karl Suchy.

Uspokojení z nových radničních hodin, spojené bezpochyby s vědomím úspěšného budování pražské obecní plynárny, přimělo městské radní v roce 1865 k úvahám o zřízení dalších transparentních hodin v Praze. Oslovili karlínského továrníka Čenka Daňka, který se podílel na rekonstrukci orloje, s nabídkou na postavení dvou průsvitných hodin na Prašné bráně s příspěvkem 300 zlatých z obecního rozpočtu. Daněk tuto výzvu přijal, městská rada mu poděkovala za „*důkaz vlastenecké a pravé občanské myslí*“,²² k realizaci však nedošlo. Stejně tak nebyly průsvitné hodiny postaveny na spojovacím můstku mezi malostranskými mosteckými věžemi ani na dalších uvažovaných lokalitách.

¹⁵ KAREL JAROMÍR ERBEN, *Zpráva o starobylém orloji na radnici Starého města Pražského*, přepis z rukopisu sign. 3412 uloženého ve Sbírce rukopisů AMP dostupný online: https://www.orloj.eu/download/rkp.3412_Erben.pdf [2018-08-03].

¹⁶ AMP, MHMP I., Bauamt-Městský stavební úřad, neinvent. (Prašná brána) a MHMP I., Hlavní spisovna, odd. B, 1829–1854, sign. B 51/38. Za pomoc děkuji Petře Slámové.

¹⁷ V. W., *Prašná brána v Praze*, *Zlatá Praha* 1, 1884, č. 47, s. 567. – JOSEF MOCKER, *Prašná věž v Praze*, Praha 1889, list 4.

¹⁸ PAYER (pozn. 9), s. 20–21.

¹⁹ TEIGE–HERAIN (pozn. 10), s. 182.

²⁰ [REDAKCE], *Národní listy* 6, 1866, č. 1, 1. 1., s. 2.

²¹ [REDAKCE], *Bohemia* 39, 1866, č. 1, 2. 1., večerní vydání, s. 14.

²² AMP, MHMP I., Hlavní spisovna, odd. B, 1865–1870, sign. B 59/5, čj. 87656/1865.